Impact Factor - 6.261 ISSN - 2348-7143

INTERNATIONAL RESEARCH FELLOWS ASSOCIATION

RESEARCH JOURNEY

INTERNATIONAL E-RESEARCH JOURNAL

PEER REFREED & INDEXED JOURNAL

February - 2019 Special Issue- 111 (B)

साहित्य : संस्कृती, समाज व माध्यमांतर

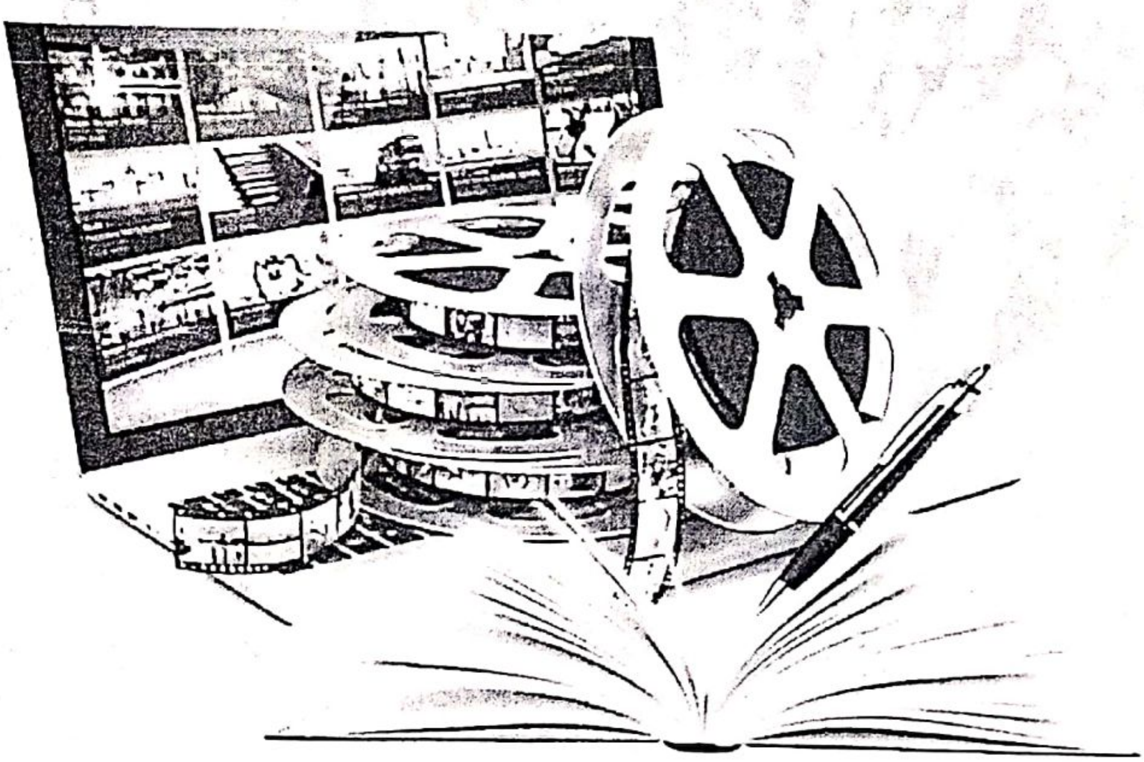

अतिथी संपादक :

डॉ. व्ही.बी. गायकवाड

प्राचार्य

मराठा विद्याप्रसारक समाजाचे

के.टी.एच.एम. महाविद्यालय, नाशिक

विशेषांक संपादक :

डॉ. दिलीप पी. पवार

विभाग प्रमुख व समन्वयक, मराठी संशोधन केंद्र

मराठा विद्याप्रसारक समाजाचे

के.टी.एच.एम. महाविद्यालय, नाशिक

मुख्य संपादक :

डॉ. धनराज धनगर (येवला)

RESEARCH JOURNEY

This Journal is Indexed In :

- UGC Approved Journal
- Scientific Journal Impact Factor (SJIF)
- Cosmos Impact Factor (CIF)
- Global Impact Factor (GIF)
- International Impact Factor Services (IIFS)
- Indian Citation Index (ICI)
- Dictionary of Research Journal Index (DRJI)

SWATIDHAN PUBLICATIONS

Scanned by CamScanner

अ.क्र.	लेखाचे शीर्षक	लेखक/ लेखिका	पृ.
37	माध्यमांतर होऊ शकणाऱ्या मराठीतील साहित्यकृती	प्रा.पूनम वाघ	173
38	संत – संतज्ञानाभिमुखीन साहित्याची वाटचाल	डॉ. प्रमोद आंबेकर	176
39	समाज आणि संस्कृती यांचा परस्परसंबंध	योगिता मामरे	180
40	साहित्य व समाज परस्परसंबंध	प्रा.दत्तात्रय सावंत	188
41	साहित्यकृतींचे माध्यमांतर : स्वरूप व उपयोजन	प्रा.अर्चना बोराडे	191
42	समाजज्ञानासाठी साहित्याची निर्मिती	डॉ.सुरेखा जाधव	196
43	साहित्य : संस्कृती – स्वरूप व भूमिका	डॉ.संजय शिंदे	199
44	मध्ययुगीन साहित्यातील स्त्री जाणीवा	प्रा.अश्विनी महाले व डॉ.दत्तात्रय डुंबरे	202
45	साहित्य व समाज – संबंध	डॉ. चंद्रकांत रुद्राक्षे	206
46	भाषा,साहित्य आणि संस्कृती	डॉ.आनंद वारके	210
47	साहित्य आणि समाज – परस्परसंबंध	डॉ.माधवी खरात	214
48	बदलता भारतीय समाज आणि कवितेचा प्रतिसाद	प्रा.विद्या सुर्वे बोरसे	217
49	साहित्य, समाज व संस्कृती : एक आकृतिबंध	प्रा.नामदेव गावित	221
50	समाज आणि साहित्य	हिरा वाघ	226
51	साहित्य आणि समाज परस्पर संबंध	प्रा.शिवाजी सुंभे	229
52	वैरागी (वैष्णव) साहित्यातील समाज दर्शन	डॉ. बाळासाहेब वैरागी	232
53	साहित्य व संस्कृती परस्पर संबंध	प्रा. ललिता सोनवणे	236
54	साहित्याचे माध्यमांतर : एक अभ्यास	डॉ. माधव कदम	240
55	साहित्य आणि समाजशास्त्र परस्पर संबंध	प्रा. माधुरी गवळी	242
56	साहित्य आणि समाज परस्पर संबंध : एक अभ्यास	डॉ. उन्मेष शेकडे	245

या अंकाचे सर्व अधिकार प्रकाशकांनी राखून ठेवले आहेत. प्रकाशक, संपादक यांच्या लेखी परवान शिवाय यातील लेखांचे पुनर्प्रकाशन करता येणार नाही. या विशेषांकातील लेखांतून/संशोधन निबंधांतून झालेली मते ही त्या संबधित लेखाच्या लेखकांची वैयक्तिक मते आहेत, त्याच्याशी संपादक, प्रकाशक स असतीलच असे नाही. लेखांच्या मूळ स्वामित्व हक्काविषयीची (कॉपी राईट्स संदर्भातील) सर्वस्वी जबा संबंधित लेखकांची आहे.

Scanned by CamScanner

Impact Factor – 6.261 ISSN – 2348-7143

INTERNATIONAL RESEARCH FELLOWS ASSOCIATION'S

RESEARCH JOURNEY

International E-Research Journal

PEER REFREED & INDEXED JOURNAL

February-2019 Special Issue – 111 (B)

साहित्य : संस्कृती, समाज व माध्यमांतर

अतिथी संपादक
डॉ. व्ही. बी. गायकवाड
प्राचार्य,
के.टी.एच.एम. महाविद्यालय, नाशिक

विशेषांक संपादक
डॉ. दिलीप पी. पवार
विभाग प्रमुख व समन्वयक, मराठी संशोधन केंद्र,
के.टी.एच.एम. महाविद्यालय, नाशिक

मुख्य संपादक
डॉ. धनराज धनगर (येवला)

SWATIDHAN INTERNATIONAL PUBLICATIONS
For Details Visit To : www.researchjourney.net

© All rights reserved with the authors & publisher Price : Rs. 800/-

Scanned by CamScanner

बदलता भारतीय समाज आणि कवितेचा प्रतिसाद

प्रा. विद्या सुर्वे-बोरसे,
मराठी विभाग,
श्रीमती पुष्पाताई हिरे महिला महाविद्यालय,
मालेगाव कॅम्प, जिल्हा नाशिक.
संपर्क ९४०५५४७००२

'साहित्य हा समाज वदलवण्यासाठी घाव घालणारा हातोडा आहे'(१) अशी भुमिका विसाव्या ातकातील प्राख्यात कवी बर्टोल्ट ब्रेख्त यांनी घेतलेली आहे. अर्थात जीवन आणि साहित्य यांची सांधेजोड ासते असे मानणा-या वहुतेक साहित्य चिंतकांची भूमिका ब्रेख्तला समांतरच आहे असे दिसेल. साहित्यामध्ये ाजातील घडामोडींचे प्रतिविंब पडलेले असते असे जे सरधोपट विधान केले जाते, त्यातही समाजाशी स ा साहित्याचा अनुवंध आणि लेखकांची वांधिलकी गृहीत धरलेली आहे. जगभर जेव्हा जेव्हा ातंत्र्याचा संकोच झाला, मूल्यव्यवस्थेला पायदळी तुडवले गेले, व्यक्तीचे अस्तीत्व संपवण्याचा प्रयत्न आला ा त्या वेळी निषेधाचा, विरोधाचा पहिला स्वर साहित्यानेच मांडला असे दिसेल. सामान्यातील सामान्यांचा र आणि मुक वसलेल्या लोकसमुहांच्या आत धगधगणारी ज्वाला लेखक कवींनीच पकडली आणि समाजाचा द्गार तीव्रपणे इतिहासाच्या पानांवर लिहून ठेवला.

' म्हणाणार नाहीत
ा
दिवस काळोखाचे होते!
विचारतील

ा दिवसात
ी गप्प का होते?' (२)

ख्त यांनी जे लिहून ठेवले आहे, ते लेखक कवींना इशारा देते, समज देते आणि लेखक असणे म्हणजे नेमके य असते? या जबाबदारीची जाणीवही करुन देते. स्वातंत्र्योत्तर भारतीय समाजव्यवस्था आणि तिला लेखक ोंनी दिलेला प्रतिसाद, समकाळाचे भारतीय साहित्यिकांनी केलेले शब्दांकन अभ्यासने म्हणूनच गरजेचे ते.

१९४७ साली भारताला स्वातंत्र्य मिळाले आणि एक संघराज्य म्हणुन हा देश जगाच्या नकाशावरती ्तित्वात आला. विविध छोटी मोठी संस्थाने, राजवटी, रियासती या विशाल देशात विलीन होतात आणि ोल माणसे एकमेकांना भारतीयत्वाच्या पातळीवर समजावून घेऊ लागतात. हे एकमेकांना समजून घेऊ ाणे प्राचीन, मध्ययुगीन किंवा अर्वाचिन कालखंडापेक्षा निराळ्याप्रकारचे आहे.

स्वातंत्र्योत्तर काळात एक प्रकारचा वंधुभाव, भगिनीभाव या भुभागावरील नागरीकांच्या मनात ासला गेला. १९५० ला भारतीय राज्यघटना अस्तीत्वात येते, राज्यघटनेने मनामनात रुजवलेला विश्वास

Scanned by CamScanner

'RESEARCH JOURNEY' International E- Research Journal
Impact Factor - (SJIF) - 6.261, (CIF) - 3.452(2015), (GIF)-0.676 (2013)
Special Issue 111 (B) : साहित्य : संस्कृती, समाज व माध्यमांतर
UGC Approved Journal
ISSN : 2348-7143
January-2019

महत्वाचा आहे. राज्यघटनेच्यासोबत राजा आणि रंक यांना समान पातळीवर आणणारी लोकशाही निर्माण होते. १९५१ साली पहिल्या सार्वत्रिक निवडणूका होतात आणि जनतेचे राज्य सुरु होते.

१९४७ ते २०१८ हा मोठा कालखंड आहे. या सात दशकांमध्ये या भूमीचा इतिहास हा सामान्य माणसांच्या संघर्षाचा, लढ्याचा, विकासाचा आणि प्रगतीचा राहिलेला आहे. सामान्यातील सामान्यांमध्ये स्वतःच्या हक्काची जाणिव निर्माण करणारा हा कालखंड आहे. त्याप्रमाणेच नव्या स्वप्नांची, आकांक्षांची पेरणी करणारा कालखंड आहे. भारतीय राज्यघटनेने दिलेल्या अधिकारांची अंमलबजावणी उत्तरोत्तर अधिकाधिक काटेकोर होत गेलेली आपणास दिसेल.

भारत देशाची राजकीय वाटचाल ही स्वप्नरंजनाकडून वास्तवाकडे आणि मध्येच लादलेल्या आणीबाणीपासून पुन्हा लोकशाही समतेकडे झालेली आहे. उद्योग, कृषिविकास, शिक्षण, अर्थकारण, दळणवळण, व्यापार अशा अनेक पातळ्यांवर देशाच्या प्रगतीचा आलेख उंचावता राहिलेला आपल्याला दिसतो. जागतिकीकरणानंतरच्या काळातील भारत हा चकचकीत, ब्रांडेड आणि पुर्वीपेक्षा अधिक वेगवान आहे. समाजमाध्यमांच्या क्रांतीमुळे नजीकच्या काळात तो प्रतिक्रियावादी झालेला दिसत असला तरी तो अधिक सर्जनशिल आणि संवादी झाला आहे असेही दिसेल. व्यापक लोकसमुहांना आलेले समाजभान ही या [illegible] दशकांची उपलब्धी आहे. सर्वसामान्य आपल्या हक्कांसाठी अधिक जागरुक झालेले आपल्याला दिसतात. सामाजिक बदलांचे हे दृश्य आहे.

या दृश्याला नक्सलवादाची, फुटीरतावादाची, आतंकवादाची, वाढत्या धर्मांधतेची, [illegible] राजकीय आणीबाणीची, विकल्या जाणा-या माध्यमांची, भ्रष्ट सरकारी निमसरकारी यंत्रणांची, [illegible] राजकीय नेतृत्वाची, वाढत्या कुपोषणाची, भुकबळींची, आंदोलने - लढे आणि जातीय दंगलींची, [illegible] वर्गाच्या होत जाणा-या घुसमटीची काळी किनार आहे.

अधिक सजग नजरेतून दिसलेले चित्र काय आहे? आपल्याला असे दिसेल की मागच्या तीन [illegible] टप्प्याटप्पाने सगळीच मुक्ती आंदोलने संपली आहेत. सामांन्यांच्या लढाया दुबळ्या होत गेल्या [illegible] समुहशक्ती ही व्यक्तीव्यक्तींमध्ये विभागली गेली आहे. बाजार आमच्या जगण्याचा सामान्य भाग [illegible] नृशंस भांडवलशाही व्यवस्था जगभर पाय पसरत चालली आहे. अवघे जग या व्यवस्थेने प्रभावित [illegible] लोक एक तर हावरट उपभोक्तावादी होत जात आहेत किंवा परकीय 'माया'जाळाच्या निरुपयोगी [illegible] त्यांचे रुपांतर होत आहे. 'स्वतःपुरताच विचार करा' ही या नव्या युगाची मूल्यसरणी झाली आहे. [illegible] हत्या, साहित्यिकांना तुरुंगवास अशा घटना जगभर घडत आहेत. विद्रोह ही देखील वर्तमानात [illegible] विकण्याची बाब झाली आहे. प्रसिद्धीच्या शक्यता धरुन विरोधाची हत्यारे परजली जातात असे दिसते. [illegible] विक्रीलायक आहे तोपर्यंतच त्याचे अस्तीत्व आहे असे म्हणता येईल. प्रसिद्ध मल्याळी कवी के. [illegible] म्हटलेय की, 'केवळ उपभोक्तावादी वस्तुंच्या निवडीच्या स्वातंत्र्यापुरतेच आज आपले स्वातंत्र्य [illegible] आहे.'

सामाजिक स्थित्यंतरांच्या या पार्श्वभुमीवर भारतीय कवितेचे आकलन महत्वाचे आहे. [illegible] नवसाहित्याचा जो काळ आहे तो सर्वच भारतीय भाषांमधील कवितेमध्ये आधुनिक जाणीवांना [illegible] शब्द मांडत होता. व्यक्ती स्वातंत्र हे एक मूल्य म्हणून या काळात बिंबवले जात होते. मानवाचे [illegible] त्याचे असह्य जगणे, विफल पराभुत होत जाणे या काळात सर्वच नवजाणीवांच्या कवितांचा [illegible]

Scanned by CamScanner

मराठीतील बा. सी. मर्ढेकर, शरदचंद्र मुक्तीबोध, विंदा करंदीकर, दिलीप पुरुषोत्तम चित्रे, हिंदीतील गजानन माधव मुक्तीबोध, पंजाबीतील हरीभजन सिंह यांच्या कविता यासंदर्भाने पहाता येतात. 'नवसाहित्याने नव्या वाड्मयीन अभिरुचीची जडणघडण केली. एकुण मराठी साहित्य व्यवहारात मूलभुत व मूल्ययुक्त परीवर्तन घडवून आणले."(३)

साठ आणि सत्तरच्या दशकात क्रांतीची बिजे आपल्याला सगळ्याच भारतीय भाषेत ऐकू ऐऊ लागतात. आपल्याकडे मराठीत जशी लघुनियतकालीकांच्या पिढीची बंडखोर कविता लिहीली जाऊ लागली, तशीच बंगाली, हिंदी, तेलुगू अशा भिन्न भाषात बंडाया साहित्य, दिगंबर कविता, संतप्त पिढीची कविता लिहीली जात होती. याच काळात नक्सलवादी आंदोलनास प्रारंभ झाला. नक्सलवादी कविता, बंडखोर दलित कविता, मार्क्सवादी कामगार कविता, संतप्त पिढीची कविता या दशकातील भारतीय कवितेचा सामान्य चेहरा आहे. वर्गीय आणि जातीय विषमतेच्या विरोधात एवढा तीव्र आवाज आपल्याला अगोदरच्या आणि नंतरच्याही काळात उमटलेला दिसत नाही. 'कविता हा बंडाचा उद्गार ठरला आहे'(४) असे जे राजा ढाले यांनी म्हटले आहे, ते यासंदर्भात उल्लेखनिय आहे.

या कवितेने नवी भाषा घडवली, गावातील सामान्यांची भाषा कवितेत आणली, लोकभाषा हीच साहित्यभाषा आहे या प्रस्थापनेच्या दृष्टीने काही पाऊले उचलली. मौखिक साहित्याचे पुनरुज्जिवन करण्याचा प्रयत्न केला. मराठीतील नामदेव ढसाळ, यशवंत मनोहर, नारायन सुर्वे, हिंदीतील धुमील, पंजाबीतील पाश, सुरजीत पातर, तेलुगुतील चेराबंडाराजु, बंगालीमधील मुरारी मुखोपाध्याय, मल्याळी कवी सिविक चंद्रन, गुजराती कवी यशवंत वाघेला, राजु सोलंकी अशी नामावली सांगता येईल. मराठीसोबतच गुजराती, तेलुगु, कानडी, हिंदी, पंजाबीतील दलीत कविता ही आंबेडकरवादाचे तत्वज्ञान सत्तरच्या दशकापासून स्पष्टपणे उधोरेखित करु लागली. सत्तरच्या दशकाच्या अखेरीस ग्राम जीवन साहित्याच्या केंद्रस्थानी हळू हळू येऊ लागले. ग्रामीणांच्या चळवळीने 'मध्यमवर्गीय ग्रामीणांच्या मनामध्ये जो एक न्युनगंड होता तो काढण्याचे काम केले.'(५) कमीअधिक प्रमाणात जीवनात निर्माण झालेल्या बहूतेक चळवळींनी न्युनगंड काढणे आणि आत्मभान देण्याचे महत्वाचे कार्य केले आहे.

ऐंशीच्या दशकात यातूनच भारतीय आदिवासी कवितेचा प्रवाह निर्माण झालेला दिसतो. मराठी कवी वाहरु सोनवणे, भुजंग मेश्राम ते संथाली कवयित्री निर्मला पुतुल असा एक आलेख या कवितेचा दाखवता येतो. पुर्वोत्तर भारतातील मिझो, नागा, खासी, मणिपुरी, काकबोरोक आणि अन्य भाषांतील आदिवासी कविता ही पारंपरिक निसर्ग आणि आदिम जीवनाशी एकरुप झालेली दिसते.

स्त्री कवितेतून व्यक्त होणारा विद्रोह हे भारतीय कवितेचे महत्वपूर्ण प्रारुप आहे. अक्कमहादेवी ते मीराबाई आणि महादेवी वर्मा ते बालमणीअम्मा असा दीर्घ कालपट या कवितेची पार्श्वभुमी म्हणुन उभा आहे. स्वातंत्र्योत्तर भारतात पंजाबीतील अमृता प्रीतम, मल्याळीतील इंग्रजी कमला दास, बंगालीतील नवनिता देव सेन यांच्या पंगतीला तेलुगुतील ए जयप्रभा, तमिळमधील इंदीरा भवानी, उडीयामधील प्रवासिनी महाकुड, पंजाबीतील मंजीत टिवाणा, मराठीतील नीरजा, प्रज्ञा दया पवार, इंग्रजीतील मीना अलेक्झांडर, मीना कंदास्वामी यांना आपल्याला बसवावे लागेल.

Scanned by CamScanner